

Posudek diplomové práce Evy Flanderkové Jazykové jevy v mluvených projevech afatiků

Odborný zájem o afázie (v širokém kontextu problematiky vztahu mysli/mozku a jazyka/řeči) diplomantku provázal po velkou část studia a je v okruhu jejích učitelů a kolegů dobře znám: její práce takto zaměřená zvítězila před několika lety ve studentské odborné soutěži, texty o zvláštěnostech v dorozumívání afatiků a o jejich psaném projevu také publikovala.

Diplomová práce z nich částečně vychází (zejména v prvních, teoretických částech), je však oproti nim obohacena o analýzu a interpretaci pěti nahrávek, v nichž lze sledovat, jak afatičtí pacienti za pomoci logopedky vyprávějí podle obrázků jednoduchý příběh.

Tuto diplomovou práci z oblasti lingvistické afaziologie jsem sice vedla, ale protože nejsem v této oblasti odborník (odborníků takto zaměřených je ostatně velmi málo), diplomantka pracovala tam, kde to bylo potřeba, s dr. Barbarou Schmiedtovou jako konzultantkou. Z pozice lingvisty, který je poučen o afáziích pouze zhruba, jsem práci také četla. Mohu ji posoudit jen z obecnější perspektivy, nicméně i to práce myslím velmi dobře dovoluje, a třeba i pro takové čtenáře (jazykovědce, studenty lingvistiky) může být v budoucnu užitečná a využitelná. Zkoumání afázií je ostatně zajímavé nejen v kontextu afaziologie: může poukazovat k zásadním otázkám po povaze lidské kognice: po způsobech fungování řeči v rámci konceptualizačních procesů, po mechanismech probíhajících při plánování řečového projevu (od konceptualizace k artikulaci včetně sebereflexe, o níž v afatických projevech svědčí četné opravy chybně řečeného – viz s. 61 aj.) atd., atd.

Na předložené práci je v této souvislosti třeba ocenit mj. právě to, že včleňuje zkoumání afázií z lingvistického hlediska (lingvistickou afaziologii) do širokého mezioborového kontextu a ukazuje při tom značný rozhled i schopnost dobré práce s odbornou literaturou: umění zobecňovat, propojovat třeba i vzdálenější kontexty, přemýšlet o teoretických problémech. Na základě bohaté české i zahraniční literatury neurologické a neuropsychologické (Koukolík, Kulišťák), neurolingvistické a psycholingvistické (ještě širší základ tu tvoří práce široce kognitivisticky nebo obecněvědně zaměřené - Pribram, Havel, Morin apod.) charakterizuje povahu a lingvisticky podstatné aspekty afázií. Jde o poruchy řeči, které vznikají v souvislosti s porušením mozku: jejich typologie bývají různé, příznaky jednotlivých typů se v konkrétních případech mohou a nemusejí projevit, průběh onemocnění je individuálně velmi variabilní, je zde, jak autorka ve shodě s literaturou i se svým výzkumem několikrát zdůrazňuje, velmi těžké zobecňovat. Spojování jistých typů afázií s určitými řečovými centry v mozku je dnes už víceméně opuštěná představa, bádání se v poslední době rozvíjí i díky možnosti využívat funkčních zobrazovacích metod (sledování mozku při produkci mluvené řeči). Dosud ovšem není jasné, zda je afázie poruchou kompetence, anebo performance.

Ve srovnání s řečí zdravých lidí je řeč afatiků v mnoha ohledech defektní a tomu je věnována (po třech kapitolách obecných, v nichž se probírá kontext a současný stav afaziologického bádání, viz výše) kapitola čtvrtá – Jazykové jevy v afázii. Tam diplomantka charakterizuje specifické projevy afatické řeči. Jsou to – jako důsledek nemožnosti verbalizovat v souladu s intencí - parafázie (záměna hlásek), užívání automatismů a tabuových slov, deiktik apod., ale také to, co vychází z poruch v oblasti pojmotvorných procesů, kategorizace apod. (tzv. kategoricky specifické poruchy). Právě tady klade diplomantka mnoho zajímavých otázek. Ráda bych se zeptala např. na větší podrobnosti ke konstatování ze s. 20 o tom, že někdy mohou afatici pojmenovat jen to, co vidí a současně i vnímají taktilně: svědčí to např. o větší důležitosti tělesného vnímání v pojmotvorných, resp.

pojmenovávacích procesech? O jejich těsnější navázanosti na fyzické a smysly, třeba na to, čemu se říká někdy „tělová paměť“? (Omlouvám se za laickou formulaci otázky.) Tamtéž se uvádí, že k porozumění (to je ovšem zase jiný proces) někdy pomáhá odezírání ze rtů - a že si afatici pomáhají také psaním: zde však není uvedeno, zda se to týká procesů produkce, anebo recepce/ porozumění. Právě na to bych se ráda zeptala, případně také na psaný projev afatiků vůbec: zda např. korespondují jevy popisované zde s tím, jak vypadá písemné vyjadřování afatiků, ačkoli to je asi příliš široká otázka (takže lze odpověď jen velmi stručně naznačit).

Dalšími sub tématy této kapitoly jsou agramatismus, perseverace, gestika a mimika, paralingvální prostředky a pauzy a pojednání o emocionalitě, expresivitě a kontakto- vých prostředcích. Velmi zajímavá je nerozsáhlá kapitola o náhradních komunikačních strategiích: při nemožnosti vyjádřit se komplexně o situaci standardním způsobem hledají afatici (často prý neuvědomovaně) způsoby jiné – např. (podle citace na s. 28) citoslovce, všelijaká jednoslovná zvolání apod. –, které by naplnily jejich intenci. Zajímalo by mě, jaké ještě jiné způsoby to mohou být (např. i mimoverbální?). Autorka uvádí (a dokládá), že se náhradní komunikační strategie uplatňovaly hojně i ve zkoumaném materiálu. Co všechno mezi ně patří? (Uvádí se např. užití slovesných vazeb jako „leknout pána“, „běhat pejska“ „letět psa“ – v jakém smyslu slova může jít o onu náhradní komunikační strategii?)

Další část práce tvoří právě tyto lingvistické analýzy a interpretace pěti mluvených projevů afatiků (podle videozáznamů v rozmezí 10 – 30 minut), vcelku náhodně vybraných. Pacienti vyprávějí podle obrázků (za pomoci logopedky) příběh. Podrobné, pečlivě provedené analýzy projevů se zaměřením na nápadné jazykové a komunikační jevy neslouží k typizaci či zobecňování, ale spíše k diskusi a formulaci otázek.

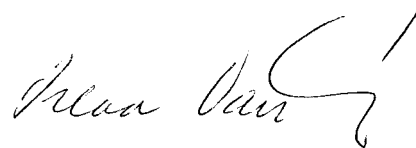
To je vůbec pro tuto práci příznačné – že spíše klade otázky, než že by naplňovala předem hotové teze. S pokorou čeká, co jí ukáže sám materiál. Z něho se pak nejčastěji vynoří opět otázky (viz s. 59 – 62). Jsou to otázky velmi zajímavé, např.: O čem svědčí rozdílná míra úspěšnosti jednotlivých afatiků v pojmenovávání substancí a dějů? Jak jsou „uloženy“ v mozků/ myslí jazykové jednotky - (současně?) podle principu formální blízkosti (slepice – sklenice), nebo (i) podle blízkosti sémantické (slepice – kůň – koza)? Jak probíhá proces sebeopravy při produkci řeči a o čem může svědčit? (Zajímavé jsou také pasáže, kdy sami respondenti reflektují svůj řečový projev, nemožnost nalézt slovo apod.) Atd., atd. Pokud diplomantka bude mít chuť o některém zde naznačeném problému pohovořit, bude to jistě zajímavé, nejsou to však otázky určené povinně k zodpovězení, neboť u obhajoby nebude tolik času. Ráda bych se však otázala ještě na to (možná už mimo kontext práce i obhajoby), na jakém teoreticko-metodickém principu probíhá logopedova práce s afatickými pacienty? Existují v tomto směru třeba nějaké učebnice nebo materiály, s nimiž se pracuje, metodologie, typologie...?

K nedostatkům práce je třeba uvést mírný odklon od původního zadání (upozorňuje na něj sama autorka na s. 61, v rámci závěrů): diplomantka zamýšlela zkoumat v souvislosti s afáziemi (především) agramatismus – a to ve spontánním mluveném projevu afatiků. Samo zkoumání ji však zavedlo trochu jinam: v předložené práci jde o komplexní zkoumání afatické řeči, nejen o projevy agramatismu, zkoumané rozhovory nejsou spontánní, nýbrž řízené. Není to však odklon dramatický, s takovým je třeba v badatelské práci počítat. Podstatnějším nedostatkem, řekla bych, je přílišná skromnost (zejména ve srovnání s jinými, rozhodně ne tak kvalitními diplomovými pracemi): je to patrně zejména v závěru práce, že diplomantka své výsledky nepatřičně relativizuje a příliš o nich pochybuje.

Práce je, opakuji, jak naznačeno výše, velmi hodnotná, poctivá a v našem kontextu zřejmě (alespoň v jistých ohledech) průkopnická. Má také přehlednou, logickou výstavbu, je vstřícná ke čtenáři. Nevyskytují se v ní jazykové ani formulační nedostatky, je takřka bez překlepů, formální úroveň (včetně příloh) je velice dobrá. (Přílohy tvoří jednak sled obrázků,

podle nichž respondenti vyprávěli příběh, jednak pečlivě provedené transkripty všech pěti rozhovorů.)

Práci ráda navrhuji k obhajobě s hodnocením „výborně“.

PhDr. Irena Vaňková, CSc.
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
FF UK Praha

V Praze 20. ledna 2007